

ERFGOED BRUSSEL

N°015-016

SPECIAAL NUMMER - SEPTEMBER 2015
Open Monumentendagen
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
ATELIERS, FABRIEKEN EN KANTOREN

PLUS
Internationaal Fotografisch Experiment
met Monumenten

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE

HET BEGIN VAN EEN NIEUWE DISCIPLINE

JEAN-MARC BASYN

KUNSTHISTORICUS, MASTER IN CONSERVATION
DIRECTIE MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

De wasserij-sorteerinrichting voor kolen van Péronnes-lez-Binche, voor renovatie (© Harold Finster).

Al van bij zijn introductie in de jaren 1950 riep de term 'industriële archeologie' ergernis op. Hij werd immers beschouwd als een nevenschikking van twee tegenstrijdige termen. Is hier geen sprake van een zekere 'rumore semantico', vroeg Frederico Borsi (1978) zich af.¹ In de ogen van de meeste mensen is de traditionele archeologie vaak synoniem met opgravingen, wat niet het geval is voor de industriële archeologie. Nochtans bestaan er gelijkenissen tussen de klassieke terreinen van de archeologie en de nieuwe terreinen waar de industriële archeologie zich mee bezighoudt. Immers, in beide disciplines gaat het om het verzamelen, bestuderen en bewaren van materiële overblijfselen en deze een betekenis geven in de reconstructie en het begrijpen van het verleden.

INTRODUCTIE EN ERKENNING VAN DE INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE, EEN POGING TOT DEFINITIE

De industriële archeologie is een nog vrij jonge wetenschappelijke discipline. Hoewel de Portugees Sousa Viterbo de eerste was die de term gebruikte (1896),² ligt de oorsprong van de industriële archeologie in Groot-Brittannië, het land waar de industriële revolutie is begonnen. In de jaren 1950, toen in Groot-Brittannië een nieuwe economische groei begon, werd een groot aantal van de architecturale restanten van het industriële verleden door vergetelheid met sloop bedreigd. Al snel echter rezen er onder de bevolking spontaan stemmen op voor de erkenning en het behoud van de schitterende getuigen van de *First Industrial Nation*. De classicus Donald Dudley, van de universiteit van Birmingham, en vooral de architectuurhistoricus Michael Rix, die in *The Amateur Historian* campagne voerden voor het behoud van industriële gebouwen – de eerste rond 1950 en de tweede rond 1955 –, lagen aan de basis

van het ontstaan en de erkenning van de industriële archeologie.³ Hoewel de eerste campagne tegen de sloop van *Euston Road Station* (1837) in Londen in 1959 op een mislukking uitliep, werd de strijd voor het behoud van de *Telford Bridge* over de rivier Conway (1814) een succes. Nadat in 1959 een *Research Committee on Industrial Archaeology*, een gespecialiseerde afdeling binnen de *Council for British Archaeology*, was opgericht, werd de brug officieel erkend als monument. De beweging was definitief gelanceerd.

In deze eerste fase verschenen meerdere publicaties ter verdediging van de industriële archeologie en kreeg ze een universitaire erkenning. Kenneth Hudson publiceerde het eerste basis-handboek over het thema (1963).⁴ Ralph Buchanan⁵ stuurde het departement van het *Center for the Study of Technology* van de universiteit van Bath in de richting van de industriële archeologie, net zoals W. Minchinton dat deed aan de universiteit van Exeter. Vanaf 1963 publiceerde de *Association for Industrial Archaeology* het gespecialiseerde tijdschrift *The Journal of Industrial Archaeology*. In 1965 begon de *National Record of Industrial Monuments* aan het opmaken van een inventaris. Neil Cossons⁶ nam het initiatief voor de oprichting van de eerste musea voor industriële archeologie. Door de oprichting van de *Ironbridge Gorge Museum Trust* in 1968, kon hij de *Ironbridge* (1779) van de sloop redden. Hij lag tevens aan de basis van het eerste openluchtmuseum: het *Blists Hill Open Air Museum*.

In 1974 begon een nieuwe fase toen de *Association for Industrial Archaeology* de coördinatie van alle regionale initiatieven op zich nam. Rond diezelfde tijd kreeg de industriële archeologie een meer theoretische basis en een solidere universitaire erkenning (in 1982 werd aan de universiteit van Birmingham een gespecialiseerd diploma geïntroduceerd) en werd haar

onderzoeksveld verruimd, wat ook een meer algemene benadering impliqueert. Verschillende congressen legden definities en specifieke materies van de industriële archeologie vast en bakenden haar grenzen af (Ironbridge 1975, Bochum 1978, Stockholm 1978, Parijs 1981, Washington 1984).

In navolging van de Britse initiatieven werd men zich ook in de Verenigde Staten, Mexico, Israël, Japan en de meeste Europese landen, waaronder België (het eerste land na Groot-Brittannië waar de industriële revolutie had plaatsgevonden), bewust van het belang van de industriële archeologie. De Verenigde Staten waren voorlopers, zoals blijkt uit de popularisering van het basiswerk *Mechanization takes command* van de Zwitser Sigfried Giedion over de ambachten en de mechanisering van het dagelijkse leven (1948),⁷ de inventaris van het monumentale erfgoed *Historic American Building Survey* waaraan in de jaren 1930 was begonnen (in de nationale inventaris waren in 1975 al 5.000 industriële sites opgenomen) of de schilderijen van fabrieken van Charles Sheeler. Nog opmerkelijk was het initiatief van het fotografen-echtpaar Hilla en Bernd Becher die vanaf 1959 een nauwkeurige en wetenschappelijke beeldinventaris opstelden van leegstaande industriële gebouwen in het voormalige West-Duitsland. In België schilderde Pierre Paulus du Châtelet (1881-1959) expressionistische industriële landschappen.

We kunnen dus concluderen dat de industriële archeologie al snel veranderde van een 'folkloristische' interesse in een wetenschappelijke discipline die constant evolueert en haar object verbreedt. Er bestaan bijna evenveel definities en chronologische afbakeningen voor de toepassing en studie van de industriële archeologie als er publicaties en auteurs zijn. Om een eenheid te brengen in deze verschillen werd op de *Third International Conference on the Conservation of Industrial Monuments*

in 1978 in Stockholm *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage* (TICCIH) opgericht. Dit internationaal comité, dat de nationale organisaties overkoepelt en internationaal erkend is, deelt de industriële archeologie in drie grote studieobjecten in:

1. De roerende en onroerende goederen die restanten zijn van een industriële activiteit van zogenaamde hoogontwikkelde landen, dat wil zeggen alle vormen van energie(opwekking), (gebruik van) grondstoffen, productieplaatsen, huisvesting, uitrusting, transport en machines.
2. Alle geschreven, iconografische en andere bronnen in verband met de industriële activiteit, dat wil zeggen technische, juridische en administratieve documentatie.
3. De industriële productie in de mate dat ze essentieel is voor het begrip van haar activiteit.

Om binnen de krijtlijnen van deze evolutie te blijven, zullen we proberen een brede definitie te geven die de beperking van de bestudeerde objecten en periodes vermijdt, maar die niettemin de industriële archeologie in het bredere kader van de historische studie plaatst: volgens H.F.J.M. Eerenbeemt is ze de 'recente tak van de archeologie die de overblijfselen van de industriële beschaving en vooral van de industriële revolutie bestudeert.' (1981).⁸ De industriële archeologie op zich bestaat niet. Idealiter gaat het om een collectieve samenwerking tussen architecten, ingenieurs, industrieel tekonaars, geografen, sociologen, historici, kunsthistorici en archeologen. De industriële archeologie heeft twee essentiële functies:

1. Een wetenschappelijke bijdrage. Haar onderzoek leidt tot een beter begrip van levens- en werkwijzen in het verleden. Een documentatie door middel van een inventaris verbreedt de bronnen van de onderzoekers. De praktische en theoretische

interdisciplinaire benadering verrijkt de interpretatie van de bevindingen.

2. Een culturele bijdrage. De industriële archeologie benadert het industriële erfgoed als wezenlijk onderdeel van het culturele erfgoed. Het behoud van betekenisvolle overblijfselen geeft ook blijk van respect voor het leven en het werk van vroegere generaties.

HET BEGIN VAN DE INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE IN BELGIË

In ons land was dr. G. van den Abeelen, adviseur bij het Verbond der Belgische Nijverheid, een van de pioniers van de industriële archeologie. Het tijdschrift *Industrie*, dat door dit verbond werd uitgegeven, publiceerde in 1963 hierover een artikel van professor E.R. Green van de universiteit van Manchester. Vijf jaar later hield professor M. Bruwier in hetzelfde blad een pleidooi voor het behoud van de site van *Le Grand-Hornu*. Maar de echte pleitbezorger van deze nieuwe wetenschappelijke discipline was professor Jan Dhondt, die in 1971, binnen het seminarie Hedendaagse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Gent een studiegroep industriële archeologie oprichtte, onder leiding van professor H. Balthazar. Datzelfde jaar richtte de faculteit Sint-Ignatius van Antwerpen een Centrum voor Bedrijfs geschiedenis op, dat al snel evolueerde naar een studiecentrum voor industriële archeologie. In mei 1973 organiseerde de universiteit van Bergen het eerste aan industriële archeologie gewijde congres in België. Dat besloot een nationale organisatie op te richten, onder voogdij van G. van den Abeelen: het *Centrum voor Industriële Archeologie – Centre d'archéologie industrielle*, dat het jaar daarop bijeenkwam maar in 1975 alweer opgedoekt werd bij gebrek aan financiële middelen. Het Centrum, dat werd gefinancierd door

het Gemeentekrediet, kreeg toch de kans om tijdens het Monumentenjaar 1975 een tentoonstelling te organiseren in de Passage 44 in Brussel. In één maand ontving de tentoonstelling meer dan 80.000 bezoekers, waaruit een grote publieke interesse bleek voor de industriële archeologie. In de jaren 1970 ontstonden talrijke lokale organisaties, onder meer het *Centre Hennuyer d'Histoire et d'Archéologie Industrielle* in Haine-Saint-Pierre in 1975 of de Belgische Vrienden van de Stoomlocomotief in Aalst in 1977. De machine was op gang getrokken.

In Vlaanderen was de in 1978 opgerichte Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VIA) van fundamenteel belang. Ze was verbonden aan het Museum over Industrie, Arbeid en Textiel (MIAT, voordien Museum voor Industriële Archeologie en Textiel), dat in 1976 in Gent werd opgericht. Ze publiceerde een tijdschrift en stelde een eerste zo volledig mogelijke inventaris op van het Belgische industriële erfgoed (1990).⁹ De overheid nam in 1976 het begrip industriële archeologie op in een decreet dat moest toelaten om industriële monumenten en installaties te beschermen. De vereniging nam deel aan het colloquium gewijd aan de inventarisatie van het industrieel erfgoed, in 1986 georganiseerd door de *Direction du Patrimoine* in Parijs. Een decreet van de Vlaamse executieve van 1993 regelde de strijd voor het behoud van leegstaande of verlaten industriële gebouwen. Renovaties als de Dijlemolens in Leuven, het Volksbelang in Gent, het Sint-Felixpakhuis en kunstgaleries en lofts in Antwerpen of de omvorming tot museum van de mijnsite (C-mine) in Genk, hebben bijgedragen om het industrieel erfgoed meer bekendheid te geven bij het grote publiek.¹⁰

In 1984 werd in Wallonië de *vzw Patrimoine Industriel Wallonie Bruxelles* (PIWB) opgericht, op initiatief van de Franse gemeenschap.

Haar studieceterium bevindt zich in *Le Bois du Cazier*. Naar aanleiding van de Open Monumentendagen van 1994, die in het teken stonden van het industrieel erfgoed, werd een eerste inventaris gepubliceerd van de Waalse industriële sites, opgesteld door het *Centre d'Histoire des Sciences et des Techniques* van de universiteit van Luik.¹¹ Enkele belangrijke verwezenlijkingen in Wallonië op het vlak van herwaardering van industrieel erfgoed zijn de sociale woningen ingericht in de voormalige textielfabriek Simonis en Bouchoms in Verviers, Rodéco in Dison, *Le Grand-Hornu* (museum voor hedendaagse kunst Mac's), en recenter de restauratie van de gevel van de steenkoolwasserij van Binche, waarin het centraal archeologisch archief van het Waals gewest zal worden ondergebracht. Het feit dat het Centrumkanaal en vier hydraulische scheepsliften tussen La Louvière en Thieu werden opgenomen in de Unesco-werelderfgoedlijst, is een welverdiende erkenning van de inspanningen die de verenigingen en het Waalse Gewest op dit vlak hebben geleverd.

EN IN BRUSSEL?

In Brussel stelden de *Archives d'Architecture Moderne* (AAM) tussen 1980-1984 een eerste lijst op van het industrieel erfgoed van de 19 gemeenten in 18 delen en 23 volumes, die momenteel worden gedigitaliseerd. In 1982 richtte socioloog Guido Vanderhulst in Sint-Jans-Molenbeek de vzw *La Fonderie* op, waar het Museum voor Arbeid en Industrie gevestigd werd. Het *Atelier de Recherche et d'Action Urbaines* (ARAU) en verenigingen als Brukselbinnenstebuiten organiseerden bezoeken aan industriële overblijfselen en wekten zo de interesse van het grote publiek. Reeds voordien, maar vooral sinds de gewestvorming van 1989, toen ze bevoegd werd voor

het erfgoedbeleid, heeft de overheid deze groeiende en noodzakelijke interesse gesteund met haar inventarissen en de bescherming van meerdere monumenten – molens, brouwerijen, maalderijen, entrepots, stations en stapelplaatsen, magazijnen, drukkerijen, elektriciteitscentrales, handelsruimten, watertorens, bruggen en loodtorens. Het industrieel erfgoed is in het Brussels Gewest goed vertegenwoordigd, maar de inventaris van de totaliteit van de gebouwen van dit type moet nog worden opgesteld.

De Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (GOMB, sinds 2013 veranderd in citydev.brussels), werd in 1974 opgericht en houdt een inventaris bij van de ruimten die geschikt zijn voor ondernemingen.¹² Deze kan interessant zijn om nog onbekende gebouwen die eventueel als industriële archeologie kunnen erkend worden, te identificeren. Er zijn vandaag nieuwe instrumenten (luchtfoto's, computerprogramma's) ter beschikking om nog onbekende industriële of andere overblijfselen te ontdekken of bepaalde onderzoeken te verfijnen. De groeiende samenwerking tussen de universiteiten en de bevoegde instanties zal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hopelijk leiden tot een volledige kennis van het industrieel erfgoed en uitmonden in een doordacht beleid. Grootchalige renovaties als die van de *Raffinerie Gräffe* (ex-Plan K) in Sint-Jans-Molenbeek, van de Hallen van Schaarbeek, de voormalige Magazijnen Waucquez in Brussel (Belgisch Stripcentrum) of recenter, van het Koninklijk Pakhuis Thurn & Taxis (kantoren) of de voormalige brouwerij Wielemans-Ceuppens (Wiels, Centrum voor Hedendaagse Kunst) in Vorst of de voormalige brouwerij Belle-Vue (hotel Meininger) in Sint-Jans-Molenbeek, getuigen van de mogelijkheden die deze gebouwen te bieden hebben.

NOTEN

1. BORSI, F., *Introduzione alla archeologia industriale*, Officina Edizioni, Rome, 1978.
2. SOUSA VITERBO, F.M. De, 'Archeologia industrial Portuguesa. Os moinhos', *Archeologo Português*, vol. 2, nr. 8-9, augustus-september 1896, pp. 193-204. Sousa Viterbo (1845-1910) was archeoloog, historicus, journalist, arts en dichter en publiceerde meerdere boeken over de Portugese geschiedenis, geografie, literatuur en erfgoed.
3. RIX, M., *Industrial Archaeology*, Londen, 1967. RAISTRICK, A., *Industrial archaeology. A historical survey*, Eyre Methuen, Londen, 1972.
4. HUDSON, K., *Industrial archaeology. An introduction*, Londen, 1963.
5. BUCHANAN, R., *Industrial archaeology in Britain*, Penguin Books, Harmondsworth, 1972.
6. COSSONS, N., *The BP Book of industrial archaeology*, David & Charles, Londen, 1975.
7. GIEDION, S., *Mechanization takes command*, Oxford University Press, New York, 1948. Giedion (1888-1968) was een architectuurhistoricus en -criticus en leerling van Heinrich Wölfflin. Hij was de eerste secretaris-generaal van CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, vanaf 1928) en gaf les aan het MIT en Harvard. Zijn boek *Space, Time and Architecture* (1941) is internationaal een referentiewerk.
8. EERENBEEMT, H. van de, 'Inleiding: Industriële archeologie', *Industriële archeologie I*, nr. 1-2, 7, 1981.
9. VIAENE, P., (met bijdrage van DE HERDT, R.), *Industriële archeologie in België*, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1990.
10. A. Linters, J. Baele, R. De Herdt, R. Baetens, P. Viaene, P. Scholliers zijn de grote verdedigers van de industriële archeologie in Vlaanderen. De universiteiten zetten samen met de administratie tal van onderzoeken op rond dit thema.
11. PAQUET, P. (coörd.), *Le patrimoine industriel de Wallonie*, Éditions du Perron, Luik, 1994. 'Conservation et réaffectation du patrimoine industriel en Wallonie', in *Les Cahiers de l'Urbanisme*, nr. 12, Namen, september 1994.
12. Zie www.citydev.brussels.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Paula Dumont

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

François Antoine, Mario Baeck,
Jean-Marc Basyn, Inge Bertels,
Anna Bouteiller, Marianne Defossé,
Rika Devos, Paula Dumont,
Bernard Espion, Anne Lauwers,
Harry Lelièvre, Thierry Lemoine,
Maarten Mahieu, Muriel Muret, Joke Nijs,
Michel Provost, Sven Sterken,
Thomas Stroobants, Peter Van der Hallen,
Yannik Van Praag, Guido Vanderhulst,
Christian Vandermortten, Ine Wouters,
Brigitte Vander Bruggen.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Griet Meyfroots, Koenraad Raeymaekers,
Harry Lelièvre, Stephan Van Bellingen,
Tom Verhofstadt en de leden van het
redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Olivia Basseem, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Farba Diop, Alice Gérard.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ABOPG – Archief van het Bestuur voor
Oorlogsschade aan private goederen
ARA – Algemene Rijksarchief
AMVB – Archief en Museum van het
Vlaams Leven te Brussel
ARB – Académie royale de Belgique
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut royal
du Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
RLICC – Raymond Lemaire International
Centre for Conservation
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2015/6860/020

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

